

Dubravka Ugrešić

DVA ESEJA

Inženjeri ljudskih duša

Književna teorija, koje se bavi vrstama, rodovima i žanrovima, strukturama i modelima, konotacijama i denotacijama, diskurzima, formama i formacijama, tekstom, metatekstom i intertekstom, semantikom i semiotikom, sinkronijama i dijakronijama, nikad se nije pozabavila specifičnom ulogom novca u genezi književnoga teksta. Razumijem, to nije njezin posao, iako vjerujem da bi rezultati istraživanja bili više nego zanimljivi.

- Što vas je ponukalo da s kratkih priča prijeđete na roman? - upitana je u intervjuu poznata američka suvremena književnica, cijenjena po svojim kratkim pričama.

- Šestocifreni predujam - odgovorila je književnica.

Six figures advance. Odgovor je, pretpostavljam, malo koga začudio. Mnogi su, pretpostavljam, našli da je odgovor cool jer razgoni mistifikatorsku maglu oko spisateljskog posla. Neki su i pozavidjeli. Ja, naprimjer.

Mediji su zdušno stali iza Joan Collins kada ju je izdavač tužio sudu jer je uzela 4 (slovima: četiri) milijuna dolara predujma, a nije predala rukopis kakav je prethodno dogovorila s izdavačem. Umjesto šest dogovorenih ubojstava, Joan je u stvaralačkom zanosu premašila dogovorenu normu i dodala sedmo. Tako nekako. Zar je izdavač očekivao novog Uliksa? - branili su Joan novinari. Izdavač je, dakako, izgubio parnicu.

Narudžba tržišta nema ideologije, ona je od ideologije isprana, ona je čista, poželjna, ovjenčana glamourom i slavom. Narudžbu tržišta odobrit će milijuni, njezina moralna strana je neupitna. Posao vrijedi onoliko za koliko smo se pogodili.

Dok narudžbu tržišta prati pozitivan image i moralna neupitnost, dotle se jedna druga narudžba, ideološka, teško iskompromitirala u povijesti spisateljskog zanata. Pritom se zaboravlja na činjenicu da obje narudžbe zahtijevaju od pisca jednaku razinu profesionalizma.

Bivšim komunističkim (netržišnim) sistemima, osobito sovjetskom, osobito u razdoblju staljinizma, treba, što se profesionalizacije pisaca tiče, skinuti kapu. Kako su pjesnici bili plaćani po stihu posve je moguće da učestalost žanra poeme ima neke veze s tom činjenicom. Kako su prozaici bili plaćani prema arku, posve je moguće da je taj detalj utjecao na obimnost ruskih romana. Književni povjesničari će, doduše, reći da se radi o prisilnom vezanju romana na tradiciju realističke književnosti, što je bila jedna od glavnih stavki u staljinističkom, književno- ideološkom paketu, i bit će, dakako, u pravu. Stvari, međutim, ne isključuju jedna drugu, one se podupiru.

Tvrdim da je staljinizam bio stroga škola književnoga profesionalizma. Staljinizam je od pisaca stvorio profesionalce, koji bi danas, samo da su nadživjeli svoju epohu, zasigurno harali svjetskim književnim tržištem. pisci su bili prisiljeni da budu profesionalci, bilo je to pitanje života (preživljavanja) ili smrti. Staljinistički pisci morali su dobro paziti da slijede dogovorena pravila igre, pravila socijalističkog realizma. A ta pravila nisu bila samo ideološka nego i tržišna: književnost je morala biti razumljiva širokim čitalačkim masama. Za avangardizam i kerefeke eksperimentalizma nije bilo mjesta. Da, trebalo je imati ljudsku i profesionalnu petlju, provesti vrijeme na gradnji kakve brane i od toga napraviti roman. Trebalo je gacati po kakvom blatnom kolhozu, a zatim po narudžbi kakvog izdavača napisati roman koji će biti uvjerljiv sovjetskim milijunskim masama. Trebalo je znati služiti se pripovjedačkim tehnikama, suspregnuti vlastite stvaralačke porive i književni ukus, trebalo je stegnuti vilice i pisati u okviru zadane norme. Na takve stvari pristaje samo pravi profesionalac. pisci koji se nisu mogli adaptirati na zahtjeve ideološkog tržišta završavali su tragično: u logorima. Danas, pisci koji se ne mogu adaptirati na tržišne zahtjeve završavaju u vlastitu, individualnom logoru anonimnosti i siromaštva.

Današnji tržišni profesionalizam također barata sa zadanim žanrovima. Pisac profesionalac zna da

nema odstupanja, da se stvari moraju odvijati točno prema žanru i očekivanju široke publike. On zna da svako odstupanje povećava rizik od neuspjeha i da svako redovito kontroliranje pulsa književnoga žanra povećava šanse za uspjeh. Današnji doktorski, advokatski, holivudski i slični visokotiražni romani samo su moderna tržišna varijanta starog socrealističkog proizvodnog romana. Drugim riječima rečeno: da se kojim slučajem obreo u staljinističkoj Rusiji, Stephen King bi dobio Staljinovu nagradu.

Ta toliko puta ismijavana staljinistička kovanica za pisce, inženjeri ljudskih duša, zapravo je posve prikladna za današnje visokotiražne pisce. Inženjeri rade u tvornicama, zar ne? Tko radi u publishing industry? Nježne duše opsjednute muzama? Ili industrijski radnici, a među njima, valjda, ima i inženjera?

Stephen King jedan je od modernih inženjera ljudskih duša. Taj književni mega-monstrum za svoju novu knjigu dobiva predujam od 17 (slovima: sedamnaest) milijuna dolara. Komunistički književni inženjeri dobivali su državnu daču, uvijek raspoložive sanduke votke, cirozu jetre i otvorenu mogućnost da im NKVD u svako doba zakuca na vrata.

Teror tržišta. U njemu se kale visokokalibarski profesionalci. Teror ideologije. U njemu se se iskalili visokokalibarski profesionalci. Ti predstavnici najniže točke u povijesti kompromitacije spisateljskog zanata danas su mrtvi. Bili su gubitnici za života, ostali su gubitnici nakon smrti. Po njihovim knjigama nalegla je debela prašina.

A oni prvi, tržišni, ti su živi i slavni. Njihov je utjecaj planetaran. Ti su poštovani. Teško je ne poštovati cifru od sedamnaest milijuna dolara.

Zato je red da starim staljinističkim piscima odamo priznanje za predan rad na razvoju književnoga profesionalizma, za anticipaciju tržišnih principa u književnosti, za požrtvornost na osvajanju milijunskih čitateljskih masa. Red je da im konačno skinemo kapu, njima, majstorima svoga zanata, inženjerima ljudskih duša.

1997.

Low income pisac

Piscu koji se nešto zabrinuo za književni okoliš, umjesto za samu stvar (pisanje, dakako) bilo bi najpametnije da šuti. Da drži jezik za zubima. Jer takav pisac naprosto reže granu na kojoj sjedi. Ptica nikada ne reže granu na kojoj sjedi. Zato bi se svaki pisac trebao prisjetiti da u njemu čuči pjesnik. A pjesnik je neka vrsta ptice. Također pjeva.

Kad smo već na izdavačko-industrijskom terenu, evo bližeg primjera. Takav pisac slični na radnika koji se, umjesto da pokorno stane za svoje radno mjesto na traci, raspituje kako funkcioniše traka, te kako je strukturirana tvornica, te kamo zapravo idu ti čavlići koje premeće u rukama. Baš kao da se sprema da bude direktor. Takvog radnika treba odmah otpustiti.

Mnogi pisci imaju problema s pristankom na vlastito zanimanje. I sama sam u rubriku profesija znala upisivati daktilografkinja. Danas, kada je to lijepo zanimanje iščezlo, upisujem prevoditeljica. Zvuči ozbiljnije. Jer prevoditeljica je zanimanje, a spisateljica je sam vrag zna što. pisci imaju isti problem kao i alkoholičari. Nikako da priznaju. Prije razgovora s urednikom, prije književne večeri, intervjua, prije bilo koje situacije u kojoj bih trebala performirati svoju profesiju, rezerviram si trenutak za vježbu autogenog treninga. I am a writer! I am a writer! I am a writer — šapućem u sebi. Ne znam zašto ponavljam rečenicu na engleskom jeziku. Bit će zato jer su filmovi s junacima koji pohađaju tečajeve za dezalkoholizaciju bili uvijek američki, pa mi je rečenica — I am an alcoholic — ostala u trajnom sjećanju.

Dok jednome self esteem (i tu me, eto, više vuče na engleski) pada, drugome raste. Tako je, valjda, ustrojen tržišni svijet. Kažem valjda, jer o tome malo znam. Ali znam ponešto o svojim, o piscima. Ako pisac nije siguran da je zaista pisac (a pravi pisci nikad u to nisu sigurni), onda ni osjećanje vlastita zanimanja nije stvarno. Kako nadalje takav pisac može naplatiti svoj književni trud? Teško. Tako na niskom samopouzdanju neposrednih proizvođača izdavačka industrija ubire profit.

- Što ste po zanimanju?

- Ja sam pisac.

- Ne mislim to...Svi smo mi na neki način pisci! Pitam vas što radite, kako zarađujete za život?

Pravi pisac uvijek ima problema s niskim tlakom svojeg samopouzdanja, uvijek ga izjeda sumnja, čak i kad dobije javnu potvrdu. Recimo, Nobelovu nagradu. Pogotovo onda. Upoznala sam jednom prilikom takvog jednog niskotlačnog Nobelovca, znam, dakle, što govorim. Nizak self-esteem je kao boksačka vreća dostupna svima, tko prođe udari, baš kao u gore citiranoj konverzaciji. Pravi pisac ima osjećaj krivice, stalno mu se čini da se bavi čas nevažnim, čas uzaludnim, čas privilegiranim poslom (iako ni za jedno nije plaćen) dok drugi, ozbiljni ljudi, rade. Takvi se pisci uvijek dive astronomima, fizičarima i kirurzima. Pisca s poremećenim osjećajem vlastite vrijednosti (istina, i takvim piscima self-esteem zna skočiti, ali nagli skok samo dokazuje poremećaj) doista je lako zgnječiti. Baš kao crva ili muhu.

Čim ga prozovu u ime ideala humanizma, pisac s niskim self-esteemom odriče se honorara. Kad mu se požale na zapuštene književne prilike u nekoj zemlji taj će bez riječi pristati da ga objave besplatno. Takav uopće novac tretira kao poklon. Živi od pisanja, a ne od zarade. Zato pisca s niskim samopouzdanjem možete najčešće sresti po spisateljskim odmaralištima. Tamo, pamperiziran samoćom, crkavicom od stipendije i besplatnom sobicom, pisac s niskim samopouzdanjem piše svoje remek-djelo. Kada ga napiše, dobit će honorar koji ne prelazi mjesečnu uredničku plaću.

Na polju književnosti rade i skromni radnici koji znaju svoje mjesto u svijetu i koji se mire sa svojom anonimnošću. Jednom sam upoznala jednu američku književnicu. Upoznala sam je prije nego sam je upoznala. Njezina je knjiga bila prevedena u bivšoj Jugoslaviji. Knjiga je imala glamurozan omot, na koricama se sjajio portret zanosne autorice i napomena da je njezina knjiga američki bestseller.

Kada sam prvi puta putovala u New York, moj znanac, urednik u poduzeću koje je objavilo knjigu, zamolio me da posjetim književnicu. Nikada dotada nisam upoznala živog američkog pisca, a o piscu bestsellera da i ne govorim. Adresa je zvučala omamljujuće. Brooklyn Heights. Kad sam pozvonila, vrata je otvorila punašna gospođa srednjih godina, spisateljčina sekretarica, mislila sam. Bila je to sama autorica. Dok sam ja stigla do New Yorka, fotografija s korica knjige više nije bila kompatibilna sa živim predloškom. Ispostavilo se da je hrvatsko-srpski jedini strani jezik na koji je bila prevedena njezina knjiga.

- Pozdravite moje čitaoce u Jugoslaviji - rekla je melankolično i ljupko gospođa.

Ispostavilo se da gospođa živi u malom suterenskom stanu. U predvorju su bile razbacane strunjače.

Nadalje se ispostavilo da književnica daje tečajeve trbušnog plesa. Otuda one strunjače u predvorju.

- Od toga živim - rekla je.

Književnica me povela u malu šetnju po Brooklyn Heightsu.

- Ovdje živi Norman Meiler - rekla je ponosno pokazavši jednu kuću. - Često ga sretnem. Ponekad me i pozdravi. Hello, Mary, kaže...

Moje se srce i danas stisne kad se sjetim Mary, melankolične trbušne plesačice i spisateljice. I moja spisateljska šaka uzdigne se u znak protesta u neodređenu pravcu. Je li Goethe morao držati tečajeve trbušnog plesa, pitam?! Je li Turgenjev ili Tolstoj?! Pitam i osluškujem. Odgovora nema.

Znam, bolje mi je da držim jezik za zubima. Da se držim na početku spomenute pernate metafore i pjevam. Kao ptica na grani. A netko će, nadajmo se, već dobaciti mrvicu.

1996. (Iz knjige Zabranjeno čitanje, koja će se uskoro pojaviti u izdanju Književne radionice

Omnibus, Sarajevo)

http://www.openbook.ba/izraz/no10/10_index.htm